

הרהורים על תמונות בשתי תערוכות

רות נצר

דצמבר 1998

יש יופי שנועד לפתות ביופיו, כדי להצביע על משהו גדול ממנו עצמו, מעבר לו; יופי שיש לו תפקיד להוליך אותנו הלאה, אל מעבר לכאן ולעכשיו, אל מעבר לאני הקטן שלנו. אל הדבר עצמו. על יופי כזה אני רוצה לספר, ולשתף במה שהיה והתרחש לי, ברצף מפגשים, בחודש אחד, מול שתי תערוכות מופנמות וחרישיות כל כך, עד שנשכחו מלב - כשכל הזרקורים הופנו אל 'שכרון חושים' - תערוכת הציור האקספרסיוניסטי - האקסטרורטטי, שבו האני צועק את לבו - הביטו! או - הצילו!

תערוכה אחת היא של יוזף ישראלס, צייר יהודי הולנדי מהמאה הקודמת, שהוצגה בקצה הנידח של האולם התת קרקעי של מוזיאון תל-אביב, והתערוכה השניה היא תערוכת תדפיסים של ציור יפני בן זמננו, שהוצגה במוזיאון היפני בחיפה -

בשתי התערוכות היו לי רגעים נדירים שבהם התמונות החלו לנשום. היתה תחושה שהתמונה היא נשמה. ומה שביני לתמונה נהיה מקום מקודש, שבו התרחש דבר מה, אינטימי ושלם. זה מתרחש כשבאים בשעה שבה האולם ריק, או כמעט ריק מאדם[1], ורק אתה והיא, ואז לתמונה יש את מלוא המרחב שלה -

ויש, אף שנדיר הדבר, שהתמונה תלחש : חיכיתי לך!

ולפעמים היא אפילו תתבונן בך. אתה הולך על פניה והיא מסבה פניה להתבונן בך.

ישראלס, מושפע מסגנון האמנים ההולנדיים במאה ה - 17 מושפע מרמברנדט, הינו מייסטר ישרן וטוב, צייר אמיתי שענינו באדם, הירבה לצייר את חיי היום-יום הפשוטים והקשים של האיכרים והדייגים, כמו שמעידים שמות התמונות - אחרי הסערה, שלשה דייגים פורסים רשת לאור ירח, אשה וחתול וקערת חלב, סעודה, נשים מתקנות רשתות דייגים, חתונה יהודית, לווייה, דיוקנאות, חזרה מן העבודה, גורר הסירה, וגם ציורים רבים בנושא ציפיה, כשהדמויות על שפת הים, צופות לאופק, ומצפות לדייג שישוב.

הסגנון ריאליסטי ומאופק ביותר. נאמר עליו, כמו על רמברנדט, שהיטיב לצייר משום שהיטיב להרגיש.

גיבוריו הם האדם והאור, ותמיד האדם הוא שהאור נועד לו. האור השקט הוא חסד שברקע הקיום האנושי. אמרו על תמונותיו ש"האור זוכה כאן לחיים נדירים. הוא מרחף סביבם כידיד, כשותף לצער, המנחם לא במילים אלא בעצם נוכחותו. הוא אינו יכול להושיע, אך קירבתו מגינה מפני היאוש" (פריץ שטאל. מקטלוג התערוכה).

האנשים שהוא מצייר שייכים לעצמם. מבטם מופנם, לעולם אינם משירים מבט אל הצופה. הם דמומים. הידיים סמוכות לגוף, ותמיד יש דריכות חשאית בשקט הזה כשהם קשובים זה לזה ולאילו דממה של החיים עצמם, והשקט הוא המפנה מבט להתרחשות הבלתי נראית. הם אינם מדברים אבל יש בהם דבור פנימי זה עם זה. כך הם יושבים ליד שלחן הסעודה, מתקנים רשתות, הולכים יחד, כשגם אלו שהולכים כמו עומדים במקומם והאור איתם. הדמויות עמומות, עשירות באפורים, גווני אפור ואור. קרבת הגוונים זה לזה היא האחדות שבתשתית הכל. והיא האחוה, שהיא גם אחוות הלב של הצייר עם האדם בבדידותו, שעל כן אינה עוד בדידות אלא החיים כמות שהם, מעבר לסבל, בפשטות של קבלת גורל. והכל פשוט. בגובה האדמה ופני האדם, נוגע ללב וחומל.

מסביב לספור של התמונה, תמיד יש מרחב של נוף או שמיים, או ים, או הבית עצמו. האדם שהוא ענינו של ישראלס, תמיד נטוע באיזו שיכות גדולה ממנו, שגם הצופה באותו רגע שייך אליה בכל מאודו, ובתוכה גם השיכות למשפחת האדם, בפכים הקטנים, שהם החיים - רגע ישיבה, הליכה, אכילה, מבט - ושום פרט אינו שולי, כי הכל ראוי וממשי - אריג השמלה, קנקן החלב, הצלחות על המדף, משקוף העץ המחוספס, אריחי הרצפה האדמדמים, הוילון, העץ המשתקף בחלון.

הדמויות מתבוננות ומצפות. ואנחנו דרכן ואיתן, מתוך עיניהן, צופים ומחכים ומתבוננים בימ, בחתול, בנוף, בשמיים, מתבוננים בחתול בעיני האשה הסורגת המתבוננת בו, מתבוננים בימ בעיני הנשים המתבוננות בו, והאור העמום המעורפל של השמש או הירח מתבונן בנו, עוטף אותנו. הם חיים את הרגע, לא מצפים לזמן אחר בציפיה הזו, אלא מתמזגים בציפיה, בזמן ללא זמן, זמן מכיל עצמו, פתוח לאינסופי.

זהו ציור של כבוד לאינטימיות של אדם עם עצמו ועם המקום שלו.

זהו ציור שחי את חייו שלו, שאינו רוצה דבר מחוץ לעצמו.

אולי אפילו אין בו עניין שיתבוננו בו. אולי אפילו אינו רוצה שיתבוננו בו.

אביגדור אריכא, שגם תמונותיו מציגות עכשיו, אומר - "האמנות היא אותו ארוע קטן של להיות".

אחר כך חשבתי שהשפה שלנו בנויה מעיצורים ותנועות. העיצור עוצר את הרגע. התנועה ממשיכה אותו. ואז עיצור ותנועה יחד הם רגע מתמשך כתנועה, רגע הווה, רגע הוויה. מול יצירת אמנות (גדולה באמת) אנחנו נעצרים; ונעצרים אל תנועת הנפש אל עצמה; נפש התמונה, נפשנו שלנו.

זה רגע ההתבוננות ביצירה; רגע העיצור שהוא תנועה.

זה רגע הזן שבו העולם מתלכד, נעצר ונוגע בנו; אנחנו נוגעים בו.

רגע הדממה המקיפה אותו. רגע של 'לך דומיה תהילה'!

הדממה ממנה היצירה באה ואליה תשוב, שמהדהדת אותנו כמים לים מכסים.

זה מה שהרגשתי מול ציוריו של ישראל - את התנועה בלא נוע של הסירה ונשמע רחש המים, נשמע ליקלוק החלב של החתול, והאשה מניחה את המסרגה כדי להסתכל, והאם מושיטה ידה אל מצקת המרק, והאנשים עודם הולכים, יושבים, מצפים, בתנועה בלתי מורגשת, מתמדת, שמצניעה עצמה.

הרגע שהצייר צייר ממשיך עכשיו, כשמבטנו הוא מבטו של הצייר, הוא מבטם של כל אלה שכבר עמדו מול התמונות האלה, שמתעלמות מן הצופה, ובו בזמן מאפשרות לו את אותו רגע של שותפות מלאה.

ונזכרתי במלות השיר שמצאתי חקוק על קיר מנזר פרנציסקני, בעיר אריקיפה שבפרו:

נוסע, עולה רגל, אדם ממרחקים / אתה שהולך / אתה שעצור בתוך מהירותך / שנע לכיוון

המטרה /

עצור את הצעד / התבונן בטיפות; // כאן השקט זורם / מאחד כמו חדות אחים / את האלף עם הדקה.

(תרגום מספרדית -

נחום מגד)

*

התערוכה היפנית נקראת 'חלל'. בעברית חלל הוא גם העדר, גם אין, גם מוות, גם ריק. ב'חלל' יש גוון של חרדה. אבל 'חלל' הוא גם תרגומה של המילה space שהיא גם מרחב. ומרחב הוא מלאות.

הציורים היפניים שמקיפים את החלל-מרחב הלבן הגדול הנקי והמואר מאד של הגלריה נותנים כבוד ללובן של הריק הטהור, כמו ששיר זן הוא מחווה ללובן הדף שמקיף אותו, והמרחב הוא שמאפשר את השיר או התמונה.

כאן האור הרב הוא הלובן, הוא המרחב; המון מקום, שמאפשר נשימה והתרחבות. הרגשתי את זה ממש באופן גופני.

הריק החללי הזה הוא מלאות, אבל מלאות ריקה מאדם (כאן, כשהאדם איננו, גם אין מצוקה, ואז גם אין לאור תפקיד של חסד) מתוך 42 תמונות רק בחמש מהן יש דמות אנושית וגם אז האדם נטמע ברקע.

אני נזכרת בהעדר חללי כזה שבמיתוס הקבלי אודות ה'טהירו', כשהאלוהות פינתה עצמה ויצרה חלל-מרחב כדי להיברא בו מחדש, כדי לברוא עולם.

זה התנסח לי אחרי שעמדתי זמן רב מול תמונה אחת ('אור ומטר', של קורודה שיקאגי). ומתוך התבוננות מדיטטיבית, כמו שהתמונות האלה מזמינות, כתבתי מה שהיה שם:

" מטחי גשם אלכסוניים מעל למטריות; האור הוא מכחול מים עדין, אלכסוני, מצליף טורקיז לבן. והמטריות - כמו פרחים הפוכים על גבעול - הן מגוננות על האפלה הלחה למטה. רק אז - בתום התבוננות דמומה ממושכת - נבחין באופניים מוטלות בפינה -אופניים של זה שזנח אותם, בשקט הסתלק לו על קצה אצבעותיו, פינה עצמו, הסיט עצמו, יצא מהתמונה, כדי לעמוד ניכחה, להשתאות ולהביט".

אז הבנתי שהאדם שיצא מהתמונה הוא הצייר שפינה עצמו, ועכשיו כמוני הוא צופה בתמונה.

ואז, אף על פי שהתמונה פנויה מאדם - האדם ישנו, כי האדם נמצא מחדש במרחב שבינו לתמונה.

אתה יוצא מהתמונה כדי לשכוח עצמך, וכדי למצוא עצמך ולהיות.

ואז המתבונן וזה שמתבוננים בו הם אחד.

והאדם, שכאילו איננו, הוא כל גרגר ועלה ונים של עלה, וכוכבים ונקודות וקוים, ושמיים ומים וצפור, שמצוירים כאן בדקדקנות מתמסרת.

ואז יש הרגשה - לא של אני, אלא של הנני - הנני נוכח התמונה; הנני-עצמי.

התחושה הזו משתלבת עם הטקסט בקטלוג התערוכה: " המשמעות של יצירת האמנות היפנית נתונה בחלל בין אובייקט לאובייקט ולא דוקא באובייקט עצמו. כשם שבתרבות היפנית הפרט הוא חלק מן החברה השלמה, כן באמנות, האובייקט והחלל הם למעשה יחידה אחת שאינה נתנת להפרדה, הם למעשה מקשה אחת."

מה יש בתערוכה הזאת? אפשר לדבר על שילוב של מופשט וטבע - שבולים, צמחים, עלים, דגים, ציפורים.

אפשר לדבר על ריבוי קווקוים וטקסטורות, על חמריות ושקיפות, על מינימליות וריבוי כאחד, על תמונה בתוך תמונה, אפשר לדבר על האיזון שנובע מ'חתך הזהב', ואפשר לדבר על נקודת המרכז שקימת בסמוי או בגלוי, ולא תמיד במרכז ממש, אלא בורחת מלהסב אליה במפורש את תשומת הלב.

וכל אלה לא יבטאו את העיקר, שהוא תחושה של ודאות תמציתית, שמתמצה גם בשם של התמונה, כמו -

קול הרוח, ייצוב המים, שמים ואבן, צל עלים, תנומת הצמחים, שיחת לענה מצויה, קטעי יומן, גן גבול המים, כוכבים, כמיהה למרחוק, חלל אופקים, קריאת חלומות.

- השמות השיריים האלה מתקיימים לעצמם, כי הם לא ממש מה שרואים בתמונה, אלא הם כמו מילת מבוא, כמו מילת קואן פרדוקסלית, שפועלת עלינו כמו סינקופה, כמו גונג פתיחה, המסב ליבנו לדממה בתוכה התמונה.

ואז זה קורה.

אבל אולי רק מפני שמשום מה, באמת הייתי שם, לכן כל זה התרחש.

זה לא רק תחושת ה'פונקטום' התמציתית, שרולאן בארת [2] מדבר עליה - כשהוא מדבר על התבוננות בצילום - כש"יסוד זה עצמו הוא העולה מן התמונה, מזנק ממנה כחץ מקשת ונוקב אותי", אלא שכאילו מן התמונה עצמה עולה משהו כמו קרינה שפוגעת בי בחזה, בתוכי, ושבה אל התמונה,

ועכשיו התמונה ואני, פנים אל פנים, חזה מול חזה, הופכים להיות השדה המשותף של מאיץ חלקיקים, ש'רוח הקודש של הציור' (אני שואלת את הביטוי של בארת) שורה עליו.

*

ימים אחדים אחרי כן, בלילה שלפני סיור במנזרים ליד ירושלים, חלמתי ש"אנחנו בטיול המנזרים, אבל בארץ אחרת, ולומדים מתוך ספר את השפה הזרה. אני ניגשת למדריכה ואומרת לה - תראי, יש כאן לא רק מילים, אלא גם הדבר עצמו, והשם של הדבר".

ואז, אחרי ששמעתי במנזר בית ג'אמל, את שירת הנזירות הצלולה, ושמעתי את הנזירה שמסבירה לנו את אורח חייהן, אודות דרכו של מי "שנקרא מן הרגישות אל הנוכחות", והיא התכוונה לנוכחות אלוהים, באותו רגע היא ניסחה בעבורי מה שהרגשתי - שהתמונות עשו בי דרך אל הנוכחות, ואיך משהו נשלח אלינו לעשות בנו נוכחות, וזה "השם של הדבר". זה הדבר. וכשיוצאים מהמוזיאון, רגע הנוכחות נופל פנימה, כמו על מצע עלים, כמו חלוק נחל; אבן עגולה ורכה בתוך הלב. רק להרף קט. ומיד יתפוגג.

בעקבות החלום הגעתי אל הספור של בורחס - 'הנס הנסתר' [3], ובו מסופר על איש שמחפש את אלוהים ונאמר לו שאלוהים מצוי באחת האותיות באחד מארבע מאות אלף הכרכים שבספרייה. כמו בחלום שלי, "השם של הדבר", ו"הדבר" עצמו נמצא בספר. זה הנס.

באותו יום, בחנות היינות של מנזר לטרון, נמצאת לי חוברת שנקראת 'המשמעות של המסתורין; ציורי איקונין נוצריים בארץ ישראל'. [4] ומה שכתוב שם על ציור האיקונין חפף את הרגשתי אודות ציורי התערוכות שראיתי לאחרונה, ציורים שכבר אינם ציור הדבר, אלא הדבר עצמו:

" האיקונין המצויר מאפשר לאלה המתבוננים בו בדבקות להגיע למסתורין של הגאולה באמצעות הראיה...

הצמא ליופי הוא הצמא לאלוהים...יש שמיים למעלה ויש שמיים בתוך נפשנו, ובשאיפה לבלתי נראה, האדם מעניק לאנשים אחרים את מראהו של הבלתי נראה. אז הוא מצייר את האיקונוס, שהם ראייה למלכות האל החי. בעמדנו מול האיקונין אנו נעים לקראת אלוהים... אנו מגלים שהננו חבוקים על ידי האל.

כמה נפלאה תהיה העשייה היוצרת של האדם, אשר בה אפשר לשמוע את קול האל".

ועוד מדובר שם על הקונכיה, שהיחוד שלה הוא "בהענות המהדהדת את האוקינוס כולו, אותו עלינו

לחצות אל מעבר לעצמנו. היא מהדהדת את האל".

הכוונה היא שציור האיקון המקודש הוא הקונכיה.

ציור שעושה נגיעה הוא קונכיה כזו.

ואז לראשונה הבנתי -לפחות חשבתי שהבנתי - למה התכוונו האלכימאים כשדיברו על הכפלה; כשהאבן - הגרעין (או הרגע) יקר הערך שהתהווה, מכפיל עצמו עוד ועוד, ושופע מתוך עצמו.

הנזירה מבית ג'אמל, אומרת, אודות הדרכים השונות לעבוד את האל, ש"כולן פרחים בגינה של אלוהים".

- מדוע תערוכה אחת, ולפעמים תמונה אחת, הינה הפרח האחד, ברגע אחד, שהיה השליח האלוהי שנגע ללבו של אדם אחד? - זה המסתורין. זה הנס כשה"הנני" קם בנו ונהיה.

והוא יכול להתרחש גם מול פרח אמיתי; כשהורד הקטן הזהוב פתאום נפקח שנשב מולו.

- להזכיר לנו ורד - ורד מלכות בפנימיות גנים.

*

הערות

1. אישור להרגשה הזאת מצאתי מאוחר יותר אצל אוסקר ווילד: "אלא שברוב המקרים היה נוהג לשוטט יחידי [במוזיאון], בחושו כי מסתרי האמנות נלמדים ביתר השלמה בהיות האדם לבדו" - מתוך ספר האגדות, הוצאת ספרים זק. ירושלים. 1957. ע' 2.
2. רולאן בארת, מחשבות על הצילום. ע' 31, כתר. 1988.
3. חורחה לואיס בורחס, בדיונות. ע' 125. הספריה החדשה, 1998.
4. The meaning of mystery. Regina Derieva. Jerusalem.

ישראל'ס

ישראל'ס, צייר אמיתי שענינו באדם, הרבה לצייר חיי יום-יום פשוטים וקשים של איכרים ודייגים: ים אחרי סערה, דייגים פורסים רשת לאור ירח, נשים מתקנות רשתות, איש גורר סירה, אשה וחתול וקערת חלב. דמויות על שפת הים צופות לאופק, מצפות לדייג שישוב. נאמר עליו שצייר

היטב והיטיב להרגיש. גיבוריו הם האדם והאור. האדם הוא שהאור נועד לו. האור השקט הוא חסד שברקע. אמרו על תמונותיו שהאור זוכה בהם לחיים נדירים. הוא מרחף סביבם כידיד כשותף לצער המנחם בעצם נוכחותו. הוא אינו יכול להושיע אבל קירבתו מגינה מפני היאוש. האנשים שהוא מצייר אינם משירים מבט אל הצופה. הם דמומים. הידיים סמוכות לגוף. הם קשובים זה לזה ולדממה של החיים עצמם. השקט מפנה מבט להתרחשות חשאית כשהם ליד שלחן הסעודה, מתקנים רשתות, הולכים יחד, כשגם אלו שהולכים כמו עומדים במקומם והאור איתם. הדמויות עמומות, עשירות באפורים, גווני אפור ואור. קרבת הגוונים זה לזה היא האחדות שבתשתית הכל שהיא האחוה, אחוות הלב של הצייר עם האדם בבדידותו, שהיא החיים כמות שהם, מעבר לסבל בפשטות חומלת של קבלת גורל, כי תמיד בתמונה יש מרחב של נוף או שמיים, או ים, או הבית עצמו.

והאדם שהוא ענינו של ישראלס נטוע בשיכות גדולה ממנו, שגם הצופה באותו רגע שייך אליה בפכים הקטנים שהם החיים - רגע ישיבה, הליכה, אכילה, מבט - ושום פרט אינו שולי, כי הכל ראוי וממשי - אריג השמלה, קנקן החלב, הצלחות על המדף, משקוף העץ המחוספס, אריחי הרצפה האדמדמים, הוילון, העץ המשתקף בחלון, ואנחנו מתוך עיניהן של דמויותיו צופים ומתבוננים בים, בשמיים, מתבוננים בחתול בעיני האשה הסורגת המתבוננת בו, מתבוננים בים בעיני הנשים המתבוננות בים, והאור העמום המעורפל של השמש או הירח מתבונן בנו, עוטף אותנו. הציור חי את חייו שלו, אינו רוצה דבר מחוץ לעצמו. אין בו עניין שיתבוננו בו. הוא רוצה להיות.

(אמרו על תמונותיו – ציטוט של פריץ שטאל. מקטלוג התערוכה).